

JAKAB ATTILA

Nemzet és terület Közép-Európában – geopolitikai megközelítésben

Gyula Csurgai: *La nation et ses territoires en Europe centrale. Une approche géopolitique.* (European University Studies. Series III: History and Allied Studies, 965)
Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt a. M. – New York
– Oxford – Wien: Peter Lang, 2005, ix+271 old.

Csurgai Gyula, a genfi székhelyű Geopolitikai Tanulmányok Nemzetközi Központja¹ alapító igazgatója, 2002-ben megvédett doktori disszertációja átdolgozott változatában a közép-európai nemzeti és kisebbségi kérdéskör újszerű és sajátos megközelítését tárja az olvasóközönség elé. Műve központi témája a kárpát-medencei magyar kisebbségek, azon belül pedig elsősorban a vajdasági magyar közösség helyzetének geopolitikai elemzése, értékelése és bemutatása egy kiszélesített európai és nemzetközi (globalizált) politikai és gazdasági kontextusban, ahol erőviszonyok és érdekek feszülnek egymásnak.

A könyv első fejezete a tulajdonképpeni problémafelvetést tartalmazza. Ebben kerül megfogalmazásra a nemzeti(ségi) kérdés mibenléte, a terület és a nemzeti kisebbség közötti szoros és meghatározó viszony, illetve az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás – a nyugati szemlélt számára sokszor érthetetlen – összefüggése. A szerző kidomborítja a terület (terület) fontosságát és szerepét az ideológiákban, kollektív emlékezetekben és nemzeti reprezentációkban. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza,

---

¹ International Centre for Geopolitical Studies (www.geopolitics.ch).

hogy mindez szorosan kapcsolódik ahhoz az identitáskereséshez, amely minden átmeneti állapotban levő társadalmat jellemez. A közép-európai társadalmak éppen ilyen, elsősorban politikailag és gazdaságilag átalakuló társadalmak, ahol napirenden lévő probléma az identitáskeresés és identitásépítés, az „egységes nemzetállam” fogalmának újraértékelése, a megnyilvánuló sokféleséggel való erőteljes szembesülés. Felteszi a kérdést, hogy miképpen lehetne újraértelmezni az állam, a nemzet és a kisebbség viszonyát úgy, hogy elkerülhető legyen az etnikai konfliktus? Melyek lennének azok az állam-modellek, amelyek a területi integritás fenntartása mellett a kisebbségek számára biztosítanák az autonóm intézményes és jogi önszerveződés lehetőségét? Összeegyeztethetők-e az etnikai-kulturális közösségi és a politikai-jogi nemzetállami hovatartozás társadalmi szerveződésai egyazon rendszer keretében? A kisebbségi kérdés megoldása európai vagy inkább regionális szinten keresendő? Meddig terjed és hogyan alkalmazható az önrendelkezés joga? Hogyan közelítsünk a határmódosítás kérdéséhez? Csurgai ezekre és az ezekkel összefüggő kérdésekre keresi a választ.

Ahhoz azonban, hogy az olvasó pontosan értse, miről is beszél a szerző, elengedhetetlen a fogalmi tisztázás. Ezt a célt szolgálják a soron következő fejezetek. A második fejezet keretében kerül meghatározásra a geopolitika és a terület fogalma. A geopolitika tulajdonképpen egy több dimenziós, interdiszciplináris elemzési módszertan, amely a különböző tényezőknek (történelmi múlt, kultúra, etnicitás, demográfia, vallás, gazdaság, stb.) a politikai és a társadalmi történésekre egy jól körülhatárolható földrajzi egységen belül (pl. Koszovó, Balkán, Kárpát-medence) együttesen kifejtett hatását igyekszik megérteni és megértetni. Csurgai ennek segítségével igyekszik megvilágítani a magyar kisebbségek, különösen a vajdasági magyarok helyzetét. Ugyanakkor nem feledkezik meg magáról a területről sem. Az erről alkotott reprezentációban ugyanis gyakran kapcsolódik össze a múlt, a jelen és a jövő. Konfliktus azonban csak akkor keletkezik, ha több, rendszerint ellenkező igény és reprezentáció ütközik egymással, ugyanazért a területért. A vesztfáliai nemzetközi rendet egyre jobban kikezdő globalizáció korában ez mind gyakoribb. Hiszen csökken a nemzetállamok szuverenitása, erősödik az etnikai és kulturális alapú regionális identitás, illetve a gazdaság egyre erőteljesebb nyomást gyakorol a politikára; mindez új hatalmi rétegek kialakulásával is társul.

A harmadik fejezet szintén a fogalmakat járja körül: Közép-Európa, kisebbség, nemzet (politikai, illetve kultúrnmzet), valamint terület (szemben a térrel). A szerző kiemeli a különböző nemzetfelfogások alapelveit – szerződés, illetve származás (vérségi kapcsolat) –, amelyek meghatározzák a társadalom megszervezését és irányítását is. Míg az egyik az egyénekből építi fel a nemzeti közösséget (pl. a francia), addig a másik a közösségből vezeti le, annak függvényében határozza meg az egyént (pl. a német). Mindez elsődrendű az adott állam és nemzet közötti viszonyban is.

A negyedik fejezet tovább boncolgatja a terület kérdését, az arról alkotott felfogások tükrében. Ez alkalommal Csurgai a geopolitikai diskurzusokat és reprezentációkat, illetve azok jellegzetességeit veszi górcső alá. Kiemeli a nemzeti identitás és az iskolai oktatás közötti összefüggést, valamint a térképek szerepét, amelyek a „szakralizáció” elengedhetetlen kellékei. Felhívja a figyelmet arra, hogy a reprezentációk egy adott nemzetben belül is különbözhetnek egymástól, és emlékeztet rá, hogy a széleskörű terjesztést megelőzően azokat mindig egyének vagy jól meghatározható kis csoportok dolgozzák ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy azok nehezen tekinthetők a közösség „termékének”. Arról nem is beszélve, hogy rendszerint egy másik nemzeti közösség tagadását célozzák, esetenként létjogosultságát kérdőjelezzik meg.

Az ötödik fejezetben ezek ismeretében jutunk el a nemzetfogalom közép-európai fejlődéséhez, és a történelem súlyával való szembesüléshez. A modernitás ugyanis olyan nemzetállam-modellt kristályosított ki a térségben, amely a homogenizációt és az etnikai egységet (egyöntetűséget) tűzte ki célul. Ennek jobb megértéséhez a szerző vázolja a Habsburg monarchia újkori történetét és elemzi a nemzeti kérdést. Egy sokszínű, de egységes teret és szabad közlekedést jelentő birodalomból alakultak ki azok az utódállamok, amelyek a birodalmi gondolkodást mintegy „nemetesítették”. Ebben a fejlődésben fontos szerepet játszottak II. József (1780–1790) központosító (és németesítő) törekvései. Az osztrák-magyar dualizmus minden további átalakulást lehetetlenné tett. Az első világháborút követő területi rendezés azonban semmit nem oldott meg. A régi problémák helyett újakat teremtett, egy erősen – és ésszerűtlenül – fragmentált régióban, ahol a határok elsődrendű szerepe az elválasztás lett. Mindennek megvoltak a gazdasági és politikai következményei (pl. az európai egyensúly felbomlása). A térség 20. századi politikája pedig nagy részben a határ-

kérdések körül forgott, még akkor is, ha a kommunista hatalmi rendszer azt évtizedekre befagyasztotta. Jugoszlávia szétesése, Csehország és Szlovákia szétválása, Koszovó helyzetének tisztázatlansága azonban azt bizonyítja, hogy a kérdés még mindig nagyon időszerű.

Csurgai ilyen előzmények után tárgyalja a hatodik fejezetben a liberális demokrácia és a soknemzetiségű állam kérdését, amely egyrészt a közélet és a magánélet szétválasztása, másrészt pedig az individualizmus és a közösségi hovatartozás kérdése is egyben. A tét a kisebbségi etno-kulturális identitás, illetve annak megjelenítése egy olyan nemzetállami közegben, amelyben az etnikai többség az állam egységét és oszthatatlanságát szűken és kizárólagosan értelmező felfogás foglya.

A vajdasági magyar kisebbségnek szentelt hetedik fejezet mintegy összegzi és konkrét esetre vonatkoztatja az előzőekben felvezetett elméleti megközelítéseket. Ez egyben azt is jelenti, hogy itt szembesül egymással a magyar és a szerb geopolitikai reprezentáció, amelyben elsősorban a 16. századdal kezdődő területi és népességi átalakulások játszanak fontos szerepet. A közelmúlt történései pedig elválaszthatatlanok a kommunista Jugoszlávia megalakulásától (amely hátrányosan érintette a szerbeket), fejlődésétől (1974 után fokozatosan gyengült a központi hatalom) és felbomlásától; illetve Koszovó problémájától, mely felszínre hozta az új szerb geopolitikai stratégiát. A Vajdaság kivételével mára a szerbek mindent elveszítettek.

Ez tehát az a kontextus, amelyben a Magyar Köztársaság külpolitikája, s benne a vajdasági magyarokkal kapcsolatos álláspont (magatartás) megfogalmazódik. Erről szól a mű nyolcadik fejezete. A szerző megítélése szerint a magyar állam mozgásterét az euroatlanti integrációs érdekek, a jószomszédi viszony fenntartását célzó törekvés (pl. kétoldalú szerződések) és a vajdasági magyarokért érzett felelősség határolja be.

Kétségtelen azonban, hogy lehetetlen nem szem előtt tartani azokat a geopolitikai átalakulásokat, amelyek az európai kontinens délkeleti részén (vagyis a Balkánon) lejátszódnak. A kilencedik fejezetben tehát Csurgai az erőviszonyok és szövetségek átrendeződését elemzi. Ezek kihatnak a Vajdaságra is, mivel a térség gyakorlatilag egy geopolitikai csomópontot alkot (a Dunának is köszönhetően). Itt újra fellelhető az a történelmi állandó, hogy a Balkán fejlődését és sorsát elsősorban külső hatalmi érdekek és többé-kevésbé irányított történések határozzák meg. Napjainkban itt találkoznak (és ütköznek) Oroszország, az Európai Unió, Törökország és az Amerikai Egyesült Államok politikai

és gazdasági elképzelései, törekvései és érdekei. Mindebben fontos szerep jut a nyersanyagoknak és energiaforrásoknak, illetve a potenciális piaclehetőségeknek.

Napjainkban ezek azok a körülmények, amelyek a kisebbségi kérdés megoldását Közép-Kelet Európában behatárolják, ahol ismételten (véres és kegyetlen) területi átrendeződéseknek lehettünk szemtanúi. Könyve tizedik fejezetében a szerző tehát lehetőségeket, alternatívákat keres, elsősorban az egységes (etnikai alapú) nemzetállam-felfogással szemben. Vázolja annak a soknemzetiségű államnak az elképzelését, amely elismeri a sokféleséget, és valamiképpen harmonizálja az egyéni és a közösségi jogokat. Csurgai az állam, a nemzet és a kisebbségek közötti kapcsolatrendszer újragondolását szorgalmazza, és az egyént előtérbe helyező (a 19. században gyökerező) liberális demokrácia helyett – amely esetenként a többségi nemzet (sokszor önkényes) egyeduralmát eredményezte – felveti a „társulási demokrácia” (*démocratie associative*) gondolatát (pl. Svájc, Spanyolország). Kétségtelen, hogy mindez szükségessé teszi az önrendelkezés újragondolását is, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy az újabb és újabb nemzetállamok létrehozása bármit is megoldana. Az új helyzet ugyanis újabb (már régen közismert) problémákat teremthet. A szerző szerint inkább autonómiában (elsősorban regionális szinten és nem annyira etnikai alapon) és a határok funkcionális szerepének a leépítésében (*défonctionnaliser les frontières*) kellene gondolkodni. Mindebben ihletet adhatna Dél-Tirol példája. Ez a példa azonban így, „kulcsra készen” nem exportálható. Mindenképpen szükséges a helyi realitások elmélyült ismerete, hiszen csakis arra alapozva lehet építeni egy olyan globalizálódó világban, ahol gyengülni látszik a nemzetállam hatásköre és egyre inkább felértékelődnek a régiók és a hálózatok.

Az előzmények tükrében szinte természetes, hogy a tizenegyedik, és egyben utolsó fejezetben Csurgai Gyula a vajdasági magyar kisebbség autonómiájának a kérdését vizsgálja. Részletesen ismerteti az 1999-ben kidolgozott, a Vajdaság és a vajdasági nemzeti közösségek önkormányzatának politikai és jogi kereteiről szóló megállapodást. Megítélése szerint a háromszintű autonómia (regionális, területi és személyi) kivitelezése elsősorban belső (Szerbia társadalmi, politikai és gazdasági fejlődése) és külső (pl. a nyugat-balkáni térség további fragmentációja) tényezők függvénye, és csakis lépcsőzetes folyamatként képzelhető el.

Következtetéseiben a szerző összegzi elemzései eredményeit, és kiemeli a kisebbségi kérdés geopolitikai tétjét. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a kontinens biztonsága tulajdonképpen a közép-kelet európai térség stabilitásától függ.

Lehetséges, hogy az érdeklődő magyar olvasó számára a Csurgai Gyula által felvetett, elemzett és bemutatott kérdések közül sok minden világos és közismert (vagy legalábbis annak tűnik). Ne feledjük azonban, hogy a mű olyan közönséghez is szól (elsősorban), ahol (a szakembereket leszámítva) Budapestet és Bukarestet nem mindig tudják pontosan elhelyezni a térképen. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a szerző megközelítése, a geopolitikai perspektíváknak a kidomborítása, az azokban való gondolkodás újszerű és gondolatébresztő. Ez mindenképpen figyelmet érdemel. Nem lenne tehát érdektelen, ha a könyv magyar nyelven is eljuthatna a szakmai és szélesebb hazai olvasóközönséghez.